

ВОЈИСЛАВ НИКЧЕВИЋ, Цетиње

ЛЕЗИЧКИ И КЊИЖЕВНИ ЗНАЧАЈ ЦРКАВА И МАНАСТИРА С ПОДРУЧЈА СКАДАРСКОГ ЈЕЗЕРА У ДУКЉАНСКОМ ПЕРИОДУ

Подручје Скадарског језера¹ у давна времена, тј. уочи доласка Словена на Балкан, прво је улазило у састав илирске државе (до 168. године прије н.е.). Иза тога нашло се у римској провинцији Превалитани (Превалису), односно области Дукља коју су Римљани својевремено административно припојили Далмацији. Године 297. цар Диоклецијан подијелио је Далмацију на двије области: Далмацију и Превалитану. Превалитана је обухватала област Скадарског језера с Приморјем до Котора. Граница међу њима од 395. године ишла је границом између Западног и Источног Римског Царства (Византије). Након пропасти Западног Царства (476) обје провинције потпале су под власт Византије. Много доцније Византија је Дукљу укључила у област Далмације.

Етнички* гледано, сходно реченом, уже и шире подручје Скадарског језера у потоњим вјековима до доласка Словена прво су настањивали Илири, а после њихова пада под власт Римљана Романи. Романизација покорених Илира трајала је дуго. До око почетка VII вијека та подручја насељавају и Словени. Од тада почиње дуги процес словенизирања Илира, Романа и романизованих Илира.

¹ Судећи по документима, ово се језеро прво звало Диоклитско језеро, затим Скадарско блато и најзад Скадарско језеро. Међутим, највјероватније је да су у говорном језику сва три назива напоредо егзистирала.

* Појам *ethnos* употребљава се у традиционалном значењу, као ознака за племе и народ.

Назначени етнички карактер споменутих подручја најбоље потврђују многобројни топоними — илирски, романски и словенски. Тако је *Медун* своје име добио према илирском називу *Metheon* (*Meteon*, *Medion*), а *Пераст* према имену илирског племена *Piruste*. *Дукља* је названа по имену римског града *Doslea*, а римски назив цијеле провинције *Превалис* (*Превалигане*) задржао се у локалитету *Превала* на подручју Скадарског језера. Притока Скадарског језера *Риола* изводи се од латинског назива *rivulus*. Број словенских топонима забиљежених у изворима од око средине XII до краја XV стољећа у жупама које су припадале Скадарском језеру још је већи: *Брчели*, *Вир*, *Буковик* и *Трново* (у Црмници), *Подгорица* (данашњи Титоград), *Горска* (код Титограда), *Подлужје* (у доњем току ријеке Мораче), *Градац* (у Љешанској нахији), *Забојана* (код Бојане), *Крајина* (испод Вирпазара), *Облик* (испод Тарабоша), *Обод* (на Ријечи Црнојевића), *Старчева Горица* (у Скадарском језеру) итд.

Кад су Словени населили област Скадарског језера, налазили су се на ступњу варварства. Наиме, ту етапу њихова друштвеног развоја карактерише родовско-племенско уређење². Након тога, на бази јединства интереса, ступају у односе познате под називом савези племена (Склавиније). Судићи према једном оловном печату, чија је палеографска анализа показала да потиче из IX вијека³, на подручју Дукље постојала је државна организација већ од IX вијека, а затим Дукљани, у отпору против разних непријатеља, формирају и своју независну државу. Тада у њој почињу да се развијају и феудални друштвени односи. Послије тога од старосједилачког илирског и романског живља и досељених словенских племена, након уклањања непри-

² Др Јован Ковачевић, *Историја Црне Горе*, књига прва, Титоград 1967, 301, изричито вели: „Црногорско племе новијег времена не може да послужи као извор за тумачење организације словенских племена VI—VIII вијека, јер послје хиљадугодишњег прекида у племенском уређењу у феудализму, оно настаје у новоствореним условима послје краха домаћег феудалног поретка услед турског надирања, крајем XV и почетком XVI вијека“. Конкретно, старо словенско племе је било крвна, родовска заједница, настала у друштву које није било издиференцирано на класе. А црногорско племе новијег времена није ништа друго до управно-административна, територијално-политичка јединица, вид организовања црногорског народа, прилагођен потребама одбранбене и ослободилачке борбе, настао у условима постојања приватне својине, у вријеме једва видљивог престојивања феудализма у капитализам. Од старог племена, како с правом рече др Драгоје Живковић, остало му је само име.

³ Године 1884. G. Šlumberger објавио је цртеж тог печата, који припада дукљанском кнезу Петру. На њему с једне стране пише грчким језиком и писмом: *Петар архонт Дукље. Амин*, а с друге стране стоји икона св. Богородице с Христом у наручју између два крста. Овај печат налазио се у Кабинету медаља у Берлину, али је још прије 1884. године био у стању распадања. Његов цртеж, који је у нас први објавио Томаш Марковић у књизи *Историја школства и просвјете у Црној Гори*, књига прва, Београд 1969, 23, направио је L. Dardela с оригинала још док је био у релативно добром стању.

јатељстава и многих антагонизама, у Дукљи, Зети, односно Црној Гори одвијаће се етногенеза која ће историјски, у дугом процесу, довести до настанка црногорског народа и црногорске нације.

У периоду од IX до XI стољећа између Приморја и унутрашњости Дукље, и поред низа додирних тачака, у етничком, правном и културном погледу, и даље су постојале крупне разлике. У Приморју доминантан печат укупном животу давали су Романи у градовима медитеранског типа. То су остваривали специфичним друштвено-политичким устројством утемељеним на касноантичким традицијама и латинској култури, односно латинском језику као званичном. А у континенталном дијелу Дукље живе Словени у жупама са селима и понеким јаче утврђеним мјестом, с друштвеним уређењем које карактерише стално и све веће прерастање савеза племена у црногорски народ (схваћен у средњовјековном смислу ријечи), с ранофеудалном социјално-политичком структуром у настајању и словенским језиком као својеврсним системом гласова. Према *Љетопису* попа Дукљанина, у околини Скадарског језера постојале су жупе: Lusca, Podlugiae, Cupelnich, Varezzi, Obliquus, Cermeniza и област Крајина.

Појава писмености и развој књижевности на подручју Скадарског језера, као усталом и на другим словенским територијама, у директној је вези с пријемом хришћанства. Сматра се да је хришћанска црква у Превалису била организована још у IV вијеку н.е. Међутим, она је ослабила пред налетима Авара почетком VII стољећа. Заправо у појединим приморским градовима који нијесу били разрушени хришћани су се одржали, али чврста црквена организација није постојала. Зато је, боље рећи да би се извршила хришћанизација словенских племена по жупама, прво било нужно обновити цркве по романским градовима на Приморју. То је учињено понајвише на размеђу VIII и IX вијека. У првој половини IX стољећа ограбене су многе цркве и у језерским жупама.

Настојања и успјеха у погледу хришћанизације Јужних Словена од стране мисионара из Рима и свештеника из Цариграда сигурно је било и прије IX вијека. О томе нас обавјештава Константин Порфирогенит у дјелу *De administrando imperio*. Управо примање хришћанства представљало је дуг процес. Оно је почетком IX вијека у Дукљи већ било ухватило чврсте коријене. Но, по свему судећи, знатна активност у том правцу пада и у вријеме подизања црква по језерским жупама.

Појаву хришћанизације условило је рабање феудалне друштвене класе. Економски ојачана, она је, да би учврстила свој положај, тражила одговарајућу идеологију. Такву идеологију пружила јој је хришћанска црква која је и сама изграђивала феудалне односе на својим посједима. Јављање хришћанства на подручју Дукље омогућиле су и повољне вјерске прилике. Оне

се огледају у постепеном превазилажењу раздора између словенског паганског села у континенталном дијелу земље и хришћанских романских градова на Приморју, у одређеној врсти њихове толеранције.

Покрштавање дукљанских пагана по словенским жупама и пропаганду коју је црква водила из романских градова проводио је романски живаљ. То је могао захваљујући економској снази коју је посједовао. Покрштавање владара и пагана вршено је на саборима. „Ниједан извор не говори о дјеловању неког мисионарског реда. Бенедиктинци и базилијанци, који су први организовали монашки живот на Јадрану, нису се по превасходству бавили мисионарским радом. Бенедиктинци су организовали своје опатије већ када је хришћанство било ухватило дубоког коријена“⁴. Да су Дукљани у IX вијеку заиста били покрштени, доказује и споменути оловни печат с ликом словенског кнеза, управо његово хришћанско име Петар, икона св. Богородице с Христом у наручју, ријеч *амин* иза Петрове титуле и два крста.

Дакле, с хришћанством дукљански Словени су са запада примили и писменост — латински као обредни, литургијски и књижевни језик, и латинско писмо. Будући да је Превалитана била бивша римска провинција која се налазила на далеко већем ступњу економског и културног развоја од онога што су га имали досељеници, да је она у касноантичком периоду била у сфери западног црквеног и културног утицаја, латински језик и латиница су се у њој употребљавали и прије досељења Словена. О томе свједоче три епиграфска споменика настала од IV до VI вијека: надгробни натпис из Коловрата, натпис уз сцене *Старог и Новог завјета* са стакленог тањира из Подгорице, натпис с непознате грађевине из Избичана код Пријепоља коју је оградио свештеник Стеван за владе цара Јустинијана и други споменици. У прва два натписа дошле су до видног изражаја појаве вулгарног далматинског латинитета, док је трећи натпис писан коректним латинским језиком.

Иако је године 732. византијски цар Лав од папске курије, поред осталог, одузео и Превалитану коју је прикључио цариградској патријаршији, упркос томе што је она током даљег развитка све до Војислављева устанка 1042. године, односно црквеног раскола године 1054. више номинално него стварно и у црквеном и у административном погледу била готово стално под византијском управом, у њој ће западни црквени и културни утицај бити врло снажан све до пада Зете под власт Рашке (1183). Главни носилац тог утицаја ће бити бенедиктинци којима је папа, у настојању да сузбије византијски утицај, заправо да поврати изгубљене провинције на које је полагао историјско право, дао подстицај да се из Монте Касина, средишта монахи-

⁴ *Историја Црне Горе*, књига прва, 358—359.

ког реда Св. Бенедикта у Италији, преселе на источну обалу Јадранског мора. Они су прихватили његов позив и најкасније почетком IX вијека населили се у приморском појасу, у дугом ланцу од Истре до Љеша. Њихови манастири и опатије су се налазили на много мјеста у дукљанској држави, највише дуж њезиног Приморја и на подручју Скадарског језера. Најзначајнији међу њима су били: Св. Срђ и Вакх и Св. Никола на Бојани, Св. Спас у Бару, Св. Марија Ртачка, Св. Петар и Св. Марија у Бару, затим седам манастира на територији Боке Которске, Св. Петар код Требиња, Покљеницин на Шипану, два на Мљету, пет у Дубровнику и његовој најближој околини. У дукљанску државу спадали су још и бенедиктински самостани у Скадру, Свачу и Дривасту.

Посебну улогу имао је манастир Св. Срђ и Вакх. „Тај је манастир још од времена кнеза Војислава служио као краљевска гробница, а касније као азили за непоћудне чланове и сроднике владајуће династије, те је био окружен мистичним нимбусом славе и знатним култом прошлости. У средњем вијеку ту је било важно пристаниште и тржиште, јер су код њега пристајали трговачки бродови и ту имали сигурно склониште од гусара на Јадранском мору“⁵. Поједини аутори држе да је Св. Срђ и Вакх основан можда још у VI стољећу, а посигурно у вријеме кад је култ сиријских светитеља Сергија и Баха био врло свјеж. То потврђује име скадарске тврђаве Росаф. Сматра се да је манастир Св. Срђ и Вакх био најзначајнија карика у ланцу изолованих бенедиктинских опатија распоређених од града Драча и ријеке Мата у Албанији до Кварнера. А тај ланац је преко опатије Св. Марије на острвима Тремети (код полуострва Гаргано, у јужној Италији) био везан с главним бенедиктинским центром Монте Касино.

Бенедиктинци су највише заслужни за настанак и развитак писмености и књижевности на латинском језику и писму, за описмењавање и даље образовање дукљанских Словена. У њиховим манастирима и опатијама били су смјештени скрипторијуми у којима су настајале и преписивале се књиге, формирале библиотеке, укратко — они су дуго времена представљали главне расаднике просвјете и културе у дукљанској држави.

Бенедиктинци су много заслужни и зато што је врло рано мјесни говорни језик ушао у књижевну и у одређеним случајевима, како су правила њихова реда налагала, литургијску употребу. Наиме, у жељи да сузбију византијски политички, црквени и културни утицај, који се понајвише ширио преко књига писаним на језику македонских Словена (тзв. старословенском), глагољици и ћирилици, бенедиктинци дозвољавају да се у Дукљи, односно Зети, поготово откада је у њој формирана самостална држава и нарочито последије црквеног раскола (1054), пи-

⁵ Томаш Марковић, цит. дјело, 81.

ше и у посебно утврђеним приликама држи служба божја и на староцрногорском говорном језику. На том језику и латиници, а према тврђењу многих научника и на глагољници, што је по мојему мишљењу неодрживо за најстарији, дукљански период, и они ће сами писати ради тога да би, у погледу ширења своје вјере и пропаганде, имали што више утицаја у народу. Уосталом, у правилима њихова реда је стајало да су, због ефикасно-сти властитог дјеловања, били дужни да уче језик домородач-ког становништва, да и сами на њему опште. Уз то, у бенедик-тински ред су доцније регрутовани и људи из домаће средине, којима је говорни језик био матерњи, а латински страни језик који су морали да уче⁶. Стога су писмено комуницирали на оба та језика.

Писменост на нашем језику последије Приморја прво се ја-вила посредством бенедиктинаца и њихових скрипторијума по црквама и манастирима у словенским жупама на подручју Ска-дарског језера. Поред црквених и културних, за то су постојали и врло повољни природни и економски услови. Са сигурношћу се може тврдити да је Скадарско језеро још од самог досељења Словена својим плодним обрадивим површинама представљало регион у којему је најинтензивније пулсирао живот, средиште на које су биле упућене и приобалне жупе и оне које су му гравитирале. У вези с овим ваља рећи да је површина земљишта погодног за земљорадњу у приобалним жупама и у Скадарском пољу, посебно у жупи Купелник, односно у области Хотских вирова, у средњем вијеку било много више него данас. Ово стога што су се геоморфолошке промјене које су измијениле облик Скадарског језера и смањиле његове обрадиве површине дого-диле доцније.

Захваљујући повољним друштвено-политичким, економским и културним приликама, у другој половини XI вијека, у вријеме тријумфа католичанства у Зети, која доживљава највећи успон, у доба кад је Михаило добио краљевске инсигније из Рима као знак признања државног суверенитета (1077) и кад је такође од Рима у Бару добијена надбискупиа, односно обновљена ар-хијепископија (1089), коју поп Дукљанин у Уводу *Љетописа* на-зива столицом Дукљанске цркве, на подручју Скадарског језера, у Крајини, јавља се и развијена књижевна дјелатност. Центар те дјелатности био је манастир Пречиста Крајинска, који је обно-вила Косара, кћерка македонског цара Самуила и супруга зет-ског кнеза Владимира (970—1016). Тај манастир био је један од најзначајнијих центара књижевног стварања у Дукљи, односно Зети у XI и XII столећу. У његовој близини налазила се при-јестоница кнеза Јована Владимира и његовог оца кнеза Петри-

⁶ Др Војислав Никчевић, *О језику и писму словенских оригинала легенде Владимир и Косара Зећанина из Крајине и Љетописа попа Дукљанина, Стварање*, бр. 10, Титоград 1979, 1597—1598.

слава Хвалимирова Предимировића. Из манастира Пречиста Крајинска, у коме су сахрањени Петрислав, Владимир и Косара, која је била монахиња тога манастира, потекло је и стварање светитељског култа кнеза Владимира. Томе је доста допринијела и Косара. Владимиров култ био је распрострањен не само међу Зећанима него и Албанцима. Послије двјеста година (око 1215), када су Немањићи уништавали његов култ из конкурентских разлога, у вријеме кад се источно православље у Зети, исто као и својевремено у Кијевској Русији, силом утврђивало и кад су затиране дотадашње дукљанске државне, политичке, црквене и културне традиције, мошти св. Јована Владимира склоњене су у манастир код Елбасана (у Албанији), који је дуго времена носио име Св. Јован Владимир (данас се зове Шин Бон). Успомена на кнеза Владимира сачувала се све до наших дана у називу села Владимир близу Улциња и локалитету Шин Бон код Ријеке Црнојевића.

У другој половини XI вијека у Крајини је настало познато књижевно-историјско дјело *Живот зетског кнеза Владимира*. То је једна од најстаријих сачуваних творевина у црногорској литератури. Сачинио је анонимни Зећанин из Крајине, за кога се мисли да је био свештеник манастира Пречиста Крајинска. Ово је у ствари легенда с доста елемената хагиографских, састављена ради тога да се утврди и развије култ кнеза Владимира. О њему је светачки култ почео да се гаји у цркви, народу и усменој књижевности још прије него што је настало то дјело. Њега је непознати аутор и створио на основу легенде и пјесама насталих у народу. Претпостављало се да је првобитно било написано глагољицом. Међутим, на бази историјске анализе и посредног закључивања, ја сам установио да је написано латиницом. Словенски оригинал му није сачуван, већ само пријевод на латински језик који је поп Дукљанин, у прерађеном облику, донио у XXXVI глави својега *Љетописа*. О *Животу зетског кнеза Владимира* у књижевној историји су изречене многе похвале. Тако се за њ тврди да је наше најстарије оригинално белетристичко дјело, да је дивни, осјећајни, нежно интонирани роман о трагичној љубави Владимира и Косаре, те да је први роман Јужних Словена с мотивима из наше историје и животне стварности, класични образац литерарног казивања на почетку настанка укупне словенске књижевности⁷.

Поред легенде о Владимиру и Косари, поп Дукљанин из Бара унио је садржај и других дјела у свој *Љетопис*, која показују да је књижевно стварање у дукљанском периоду доиста било развијено. О томе је оставио податке у Уводу и на крају IX главе *Љетописа*. У Уводу изјављује да је на молбу грађана Бара принудио своју старост да преведе „са словенскога

⁷ *Предњегошевско доба*, 1, Графички завод, Библиотека „Луча“, Титоград 1963, 508.

језика на латински спис о Готима⁸ што се зове *Краљевство Словена*“ (*Libellum Gothorum quod latine Sclavorum dicitur regnum... ex sclavonica littera verterem in latinam*). А у глави IX за краља Светопелека вели да је увео многе добре законе и обичаје, „а ко о томе хоће да зна, нека прочита словенску књигу *Methodius*“ (*quos qui velit agnoscere, librum Sclavorum qui dicitur Methodius legat*). Већ је утврђено да спис о Готима (*Libellus Gothorum*) значи приказ легендарних почетака историје Јужних Словена који одговара садржају I—VIII главе Дукљанинова *Љетописа*. А за књигу *Methodius* већина правних историчара се слажу да је пријевод *Номоканона* Јована Схоластика из Антиохије од око 550. године који садржи 50 канонских прописа са изводима из Јустинијанових новела, те да је тај спис превео архиепископ Методије за потребе великоморавске државе између 865. и 885. године. Полазећи од тога да и латинска и хрватска редакција *Љетописа* попа Дукљанина тврде да је књига *Methodius* садржавала и неке мјесне правне одредбе, претпоставља се да су се уз рукопис *Номоканона* и извода из Јустинијанових новела налазили текстови царских и папских одредби (можда њихови пријеводи) или мјесни закони и одредбе о разграничењу области⁹.

Све је ово наведено да би се одговорило на питање којим су језиком писана поменута дјела. На то питање треба одговорити због тога што постоје тврдње да су се прве књиге на тзв. старословенском језику у Дукљи јавиле убрзо по доласку ученика Бирила и Методија из Велике Моравске и Паноније, још у првој половини X вијека. У новије вријеме постоје још и тезе да они нијесу дошли отуда, већ из Македоније, најкраћим путем од Солуна и Охрида до Скадра и Бара. У својим радовима већ сам показао да и прва и друга поставка немају конкретних потврда. Уз то сам још донио и низ доказа на темељу којих се долази до сазнања да *словенски језик* код попа Дукљанина није ништа друго до мјесни говорни језик, што значи да су *Живот зетског кнеза Владимира* и *Љетопис* првобитно били написани црногорским језиком из XI и XII столећа¹⁰. Резултати мојих истраживања не искључују могућност циркулисања појединачних књига, каква је *Methodius*, писаним тзв. старословенским језиком, глагољицом и ћирилицом, на релацији Македонија — Зета. Међутим, уколико су уз ту књигу заиста ишли и пријеводи текстова царских и папских одредби или мјесни закони и одредбе о разграничењу области, сачињени у Зети, и они су морали бити писани нашим оновременим говорним језиком.

⁸ Др Никола Радојчић, *О најтамнијем одељку Барског родослова*, Цетиње 1951, 21—22, установио је да Дукљанин назива Словене Готима док су били многобошци, а по примању хришћанства Словенима.

⁹ *Историја Црне Горе*, књига прва, 374.

¹⁰ Види Dr Vojislav Nikčević, *Mladi Njegoš*, pjesnikovi putevi ka sintezi, Obod, Cetinje 1978, 137—138 и рад у нап. бр. 6.

Још треба одговорити и на неколико питања: шта карактерише словенски језик црногорских дјела *Живот зетског кнеза Владимира* и *Аетонис*, у каквом се односу налазе говорни и писани језик у Дукљи, односно Зети у XI и XII вијеку, на ком степену развоја се налазе и у каквом су односу они били с тзв. старословенским језиком и осталим јужнословенским језицима. На ова питања није могуће непосредно одговорити јер се до краја XII стољећа с подручја Црне Горе није сачувао ниједан споменик писан нашим језиком на основу којег би се могла директно извршити реконструкција језичког развоја. Много не помажу ни црквени списи (нпр. јеванђеља) и документи свјетовне садржине настали од краја XII до друге половине XIV вијека услед тога што су црквени списи писани језиком македонских Словена зетске (црногорске) редакције, глагољицом и ћирилицом а свјетовни ондашњим говорним језиком који је под великим утицајем црквеног језика и традиционалном ћирилицом која не представља вјеран исказ фонетске, морфолошке и синтаксичке структуре нашег језика; први и други споменици и графија у фиксираном периоду исувише су архаични да би могли послужити као ваљан језички материјал за науку. Зато се реконструкција једино може извршити на бази историјске анализе, индиректног закључивања и нарочито топонима којих, на срећу, има подоста забиљежених с подручја дукљанске државе у латиничким и ћирилским споменицима који највише датирају од око средине XII до свршетка XV стољећа.

Добро је познато да су стари Словени у праотаџбини хиљадама година говорили језиком који се у лингвистици назива прасловенским. То није био језик у народном смислу, већ специфичан систем гласова помоћу којег су се споразумијевали. На њему није створена никаква књижевност јер стари Словени нијесу имали писма. Како су живјели на огромним просторима с различитом конфигурацијом земљишта, с природним баријерама које су их одвајале у њиховом комуницирању, многе њихове дјелове држале у изолацији, с различним природним, економским условима живљења и средствима за производњу, њихов језик је био знатно издиференциран — још правдоносно већ издијељен на многе говоре, дијалекте и нарјечја.

Када је дошло до велике сеобе Словена, која је трајала доста дуго, Јужни Словени су се и тада смјестили на велика просторства — од Истре до Црног мора и Триглава до Солуна и Пелопонеза. На тај начин они су се знатно територијално удаљили од Источних и Западних Словена који су такође сеобом били испремјештани. Сеоба је изазвала и многе промјене у језику свих Словена. Измијењен, он се након њихова доласка у нову домовину у филологији назива словенским језиком.

Период од досељења Јужних Словена на Балканско полуострво до IX вијека означава јужнословенску фазу у развоју њихова језика. Тај језик, који ни у овом раздобљу још увијек

не посједује народносни карактер, и у новој домовини представља непрегледно море говора, дијалеката и нарјечја. Разлике се у њему још више повећавају приликом њихова сусрета, додира и прожимања с језицима Илира, Романа, Трачана, Келта, Грка, Германа и свих оних етникума с којима ће Јужни Словени у ближој или даљој перспективи ступати у односе. Другим ријечима, у временском раздобљу многих наредних столећа, што ће рећи у дугом процесу, осим обостраних међусобних језичких утицаја, долази и до словенизирања многих старосједилаца, али истовремено и до продора њихових језичких супстрата у језик досељеника. Уз то, с обзиром да Јужни Словени сада ступају у нове друштвене и уопште животне односе, да се сусријећу с новом конфигурацијом земљишта, с природним условима живота и рада, с новим средствима за производњу, с дотада њима непознатим религијама, културама и новим цивилизацијама, с производима духовне и материјалне културе, присиљени су да у великој мјери из својега језика одбацују као архаизме оне језичке елементе који су били превазиђени новим животним односима, али истовремено и да за нове појмове стварају и нове језичке еквиваленте. Тако у њиховом језику долази до мијешања старог и новог, до архаизирања и настајања појавних облика до превирања и колебања, унутрашње нестабилности која ће још задуго потрајати. До промјена је посебно дошло у топономици.

Примјера ради, током историјског развоја на тлу Црне Горе још од древних времена нарочито је дошло до сусрета, додира и међусобних утицаја језика Црногораца с језицима Илира и Романа. О прожимању и обостраним утицајима између црногорског и албанског језика у сфери родовско-племенских односа илустративно говори компаративна студија дра Ивана Поповића¹¹. У наш језик на разне начине продрло је доста романских елемената у појединим гранама материјалне и духовне културе. Међу њима су свакако и стари називи за непознате појмове преузете преко хришћанства, односно цркве: *altare* — *олтаръ*, *arca* — *рака* (саркофаг Андреација у Котору с почетка XIV вијека у латинском натпису назива се *arca*, а гроб требињског жупана Града из XII столећа у нашем натпису *рака*), *calendae* — *коленда*, *crux* — *кржж*, *compater* (*commater*) — *кум*, *sanctus* — *сантъ*, *soontъ* у именима мјеста са *sut* — *су* (*Сустјенан* > *Сушћенан* изнад Херцег-Новог). Дукљани су од Романа преузимали и поједине називе за ствари, предмете и поједине производе који су били непознати Словенима: *oleum* — *уље*, *vinum* — *вино* (медитерански пољопривредни производи), *arbor* — *катарке* (у поморству), *castrum* — топоними типа *Каштур*, *castellum* — топоним *Кастеле* (у вези с грађевинарством у камену). У наш језик током

¹¹ Иван Поповић, *Неки гентилни и њима сродни термини код Црногораца и Арбанаса*, *Радови Научног друштва Босне и Херцеговине*, Одјељење историјских и филолошких наука, Сарајево 1954, 49—84.

времена ушло је много романских назива и за друге појмове: *стима* (част, гозба), *стиман* (чазбен, предусретљив), *стимадур* (вјештак и процјенитељ), *лумбрела* (кишобран, сунцобран), *портела* (мала врата, отвор), *ленџун* (чаршав), *фаџулет* (марама), *пирун* (виљушка), *пјат*, *плат* (тањир), *тавулин* (сто), *контрина* (завјеса), *коћета* (дјечји кревет), *суна*, *супијерна* (јуха, здјела), *таваја* (столњак), *кушин* (јастук), *тавајул* (салвета), *каријега* (столица), *пирија* (лијевак), *портик* (ходник), *кужина* (кухиња), *кужинар* (кувар), *ориз* (пиринач), *џукар* (шећер), *џукријерна* (здјела за шећер), *фурметин*, *умертин* (жукуруз), *кашун* (сандук), *камара* (соба), *беванда* (црно вино и вода), *пигура* (боја), *такулин* (новчаник), *табакера* (дуван-кутија), *памидора* (парадајз) итд.

Ни у првим вјековима послије досељења на Балканско полуострво Јужни Словени нијесу имали својега књижевног језика нити писма јер за њихову појаву нијесу били сазрели друштвено-политички, економски и културни услови. Калуђер (црноризан) Храбар у спису под насловом *О писменех*, за који *Josip Hamm* сматра да је настао негдје у источној Бугарској крајем IX или почетком X вијека, каже: „... ргије тога (покрштавања — В.Н.) Slaveni ne imadahu knjiga (писма — В. Н.), već crtama i zarezima čitahu i gatahu, budući pogani. A pokrstivši se, nastojahu da грчким i римским писменима којекako пишу своју ријеч без уређенја“¹². Поред тих двају писмености, тек у другој половини IX стољећа јавља се и нова, словенска писменост на тзв. старословенском језику, глагољници и ћирилици, утемељена у основи на једном македонском говору из околине Солуна и по својој основној намјени и садржини такође црквеног карактера. Тај литургијски, први словенски књижевни језик, створен је планским радом Бирила и Методија и њихових ученика за потребе ширења хришћанства међу оним Словенима који су се налазили у сфери византијског политичког, црквеног и културног утицаја. У Зетн он ће имати своју ширу, обредну и књижевну употребу тек након њезина пада под власт Рашке (1183), односно оснивања зетске источноправославне епископије на Превлаци (1219).

У IX и X вијеку на подручјима гдје живе Јужни Словени започињу да се формирају државне организације и с почецима настанка и развитка феудалних друштвених односа, који отприлике падају у исто вријеме, у дуготрајној, поступној симбиози са старосједиоцима, у посебним историјским — друштвено-политичким, економским и културним условима — и да постепено прерастају у народе. Како током средњег вијека настанак и развој њихових држава не тече праволинијски, будући да у феудалном друштвеном поретку често долази до преврата, преотмица туђих посједа и територија, па чак и до тога да државе

¹² Josip Hamm, *Staroslavenska gramatika*, treće izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1970, 36—37.

падају под власт једна друге, ни формирање и напредовање народносних заједница не одвија се праволинијски. То узрокује да се оне развијају брже или спорије, као посебни организми или да су у потчињености. Ово се особито за дуго времена у средњем вијеку односи на постанак и развитак српског и црногорског народа. Зећани су од 1042. године прво држали Рашане у потчињености, а од краја XII вијека Рашани су покорили Зећане, који су ипак отпорима и честим побунама у немањићком периоду успјели да извојују аутономију Зете и да се од њих коначно ослободе око 1360. године.

Од IX и X стољећа, сљедствено условима у којима настају и развијају се народи, почињу да се формирају и јужнословенски језици. Заправо њихова унутрашња историја почиње да се одвија у зависности од законитости по којима се у различитим приликама понашају њихови системи знакова, а спољашња од друштвених односа у које ступају њихови носиоци у оквиру сваког народа понаособ и односа међу самим народима. Према томе, разлике међу језицима у процесу њихова настајања и развитка зависе од карактера услова и природе односа; уколико су услови у којима се народи формирају и развијају сличнији а сусрети и контакти међу народима интензивнији, разлике међу језицима су мање, и обрнуто. Закључак је јасан: биће сваког језика је обликовано у зависности од бића народа у толикој мјери да језик, како рече Маркс, представља не само продукт етноса као друштвене заједнице, него истовремено и самоизражавајући вид постојања те заједнице.

Наш језик се конституисао у складу с условима и друштвеним односима који су довели до стварања црногорског народа и црногорске нације. Имајући у виду периодизацију, вријеме од IX до краја XII вијека значи прву етапу у његовом постанку и развоју. Црногорски језик у том периоду већ је на прасловенској, односно јужнословенској лингвистичкој основи углавном имао изграђену фонолошку, морфолошку и синтаксичку структуру. Уз то је, на темељу разлика донесених из праотаџбине и диференција насталих од времена досељења словенских племена у Дукљу до IX вијека, па и разлика које су настајале као производ својеврсне етногенезе Црногораца, започео да формира и посебне структурне одлике. У току његова будућег развоја до иновација и промјена највише ће долазити на дијалектолошком нивоу и у области лексике.

Појава дјела *Живот зетског кнеза Владимира Зећанина* из Крајине и помен словенског језика и списка о *Краљевству Словена* из Увода *Летописа* попа Дукљанина снажна су потврда почетка настанка црногорског књижевног језика. Тај језик, који ће своју физиономију обликовати током наредних стољећа, био је у основи утемељен на мјесном говорном језику. За његову даљу стандардизацију од посебног је значаја било формирање независне дукљанске државе, чије је функциониса-

ње захтијевало постојање канцеларијског пословања и администрације на писменом језику на бази којег се општило преко граница ужих говорних и регионалних цјелина. Др Драгоје Живковић је утврдио да је већ у другој половини XI вијека на двору Војислављевића дјеловала јавна дворска канцеларија. У њој су писари за унутрашње службе, званичне административне потребе, и за комуницирање са сусједним јужнословенским државама употребљавали мјесни говорни језик, а за потребе општења с Римом латински¹³. На нашем народном и латинском језику у периоду владавине Војислављевића настали су многи правни споменици, повеље, писма, уговори, закони и уредбе дукљанске државе и барске надбискупје, писани латиницом. О њима се посредно зна да су постојали. Нестали су, заједно с оригиналима *Живота зетског кнеза Владимира*, *Љетописа* и другим дјелима црногорске књижевности дукљанског периода, у међуцрквеним борама, у феудалним сукобима и антагонизмима проузрокованим рушењем култова и затирањем традиција, у пожарима, земљотресима и другим непогодама.

*
* *
*

Из изложеног бива очевидно да су на подручју Скадарског језера, за потребе ширења хришћанства од стране романског живља из приморских градова и мисионара из Рима, врло рано ограђене многе цркве и манастири од непроцјењивог културног и просвјетног значаја. Већ најдоцније од почетка IX вијека у њима дјелују бенедиктински скрипторијуми који су прво били центри писмености на латинском језику и писму, а током времена и на нашем језику. Међу споменицима у другој половини XI стољећа посебно се истицао манастир Пречиста Крајинска. У њему је настала чувена легенда о Владимиру и Косари с изразитим литерарним квалитетима, чији је садржај унио поп Дукљанин у још гласовитије дјело *Љетопис*. Њихова појава и квалитет су рјечит доказ о томе да је у дукљанском периоду црногорске прошлости постојала врло развијена књижевна дјелатност. У *Љетопису* поп Дукљанин је оставио свједочанство и о томе да је то дјело у оригиналу било написано на *словенском језику*, из чега посредно произилази да је и легенда *Живот зетског кнеза Владимира* првобитно била сачињена на истом језику. Узимајући у обзир карактер тих дјела и повијесне околности у којима су настала, долази се и до закључка да она нијесу била писана тзв. старословенским и глагољицом, већ мјесним народним језиком и латиницом. А и та чињеница је од особитог зна-

¹³ Др Драгоје Живковић, *Канцеларијско пословање и архивска служба у Црној Гори*. Елементарни подаци до књаза Данила, *Гласник Цетињских музеја*, књига V — том V, Цетиње 1972, 241.

чаја за науку о језику и књижевности јер помаже да се изврши реконструкција настанка и развитка нашег народног, односно књижевног језика у најстаријем периоду црногорске прошлости. У томе се индиректно понајвише огледа језички и књижевни значај црква и манастира с подручја Скадарског језера у томе периоду. Те су цркве и манастири на размеђу XII и XIII вијека, у вријеме превођења Црногораца из католичанства у источно православље, кад у Зети почињу да се употребљавају језик македонских Словена зетске редакције, глагољица и ћирилица за потребе ширења тога православља, преуређене за источни обред или пак порушене. На њиховим темељима су подигнуте нове цркве и манастири такође за обављање источноправославног обреда.

Vojislav NIKČEVIĆ

LINGUISTIC AND LITERARY IMPORTANCE OF CHURCHES AND
MONASTERIES FROM THE AREA OF LAKE SKADAR IN
DOCLEAN PERIOD

S u m m a r y

On basis of presented material in this report a conclusion is brought that in the area of Lake Skadar, for needs of extension of Christianity from the coastal towns, by Roman population and missionaries from Rome, very early many churches and monasteries of invaluable cultural and educational significance were built. Already, not later than from the beginning of IX century, the Benedictine scriptorium acts in them; at first, they were the centers of literacy in Latin language and writing, and in course of time in our language also. Among the monuments in the second half of XI century, especially pointed was the Monastery Prečista Krajinska. In it, a famous legend about Vladimir and Kosara, having an expressed literary qualities, was created; its contents Priest Dukljanin entered in his famous work *Chronicle*. Their occurrence and quality are an eloquent proof that in Doclean period of Montenegrin past, there was a very developed literary activity. In *Chronicle* Priest Dukljanin left a certificate that this work was originally written in *Slavic language*, from what indirectly results that the legend The Life of Zeta's Duke Vladimir was formerly composed in the same language. Taking into consideration the character of these works and historical conditions in which they were created, the conclusion is being derived that they were not written in so called Old Church Slavic, but in local people language. That fact is of particular significance for science of language and literature, because it helps to perform the reconstruction of genesis and development of our people, respectively literary language in oldest period of Montenegrin past. That, mainly indirectly, reflects the linguistic and literary importance of churches and monasteries in boundary of XII and XIII century, in period of promotion of Montenegrins from Catholicism to Eastern Orthodoxy, when in Zeta, the language of Macedonian Slavs of Zeta's redaction and cyrillic alphabet, for needs of the extension of that orthodoxy, begins to be used, were altered for Eastern rite or even demolished. On their foundations the new churches and monasteries were built also for the performance of Eastern Orthodox rite.